

סעודה היסטורית

מרדכי נאור, **שנים-עשר פרקי תקשורת**, הרצליה: הוצאת שער הרצליה, 2024, עמ' 252.

ההיסטוריה של אמצעי תקשורת המונים בישראל, וכבר נכתב על כך לא אחת, היא עדיין שדה מחקר נרחב שחלקים גדולים ממנו טרם נחקרו ונחפרו. ספרו החדש של ד"ר מרדכי נאור הוא, אפוא, תרומה חשובה ומועילה למדף הספרים המוקדש לימי הבראשית ולשלבי ההתפתחות של התקשורת הישראלית.

למעשה אין מדובר בספר חדש אלא באסופה של תריסר מאמרים שפורסמו במשך השנים בכמות שונות. שבעה מהמאמרים עומדים כל אחד בזכות עצמו, ואילו חמשת המאמרים האחרים יוצרים תמונה שלמה ומשלימה על התקשורת בחמשת העשורים הראשונים לקיומה של מדינה ישראל. ליקוטם של כל המאמרים הללו תחת קורת גג אחת מעניק להם לא רק ממד יריעתי היסטורי, אלא בעיקר הופך אותם נגישים לחוקרים, לסטודנטים לתקשורת ולתולדות ארץ ישראל, ולכל מי שמגלה עניין בנושא התקשורת. המקבץ של תריסר המאמרים מוגש כמעין סעודה היסטורית, שכמו כל סעודה ראויה יש בה מתאבנים, מנה ראשונה ומנה עיקרית. המתאבנים הם מאמרים, קצרים ברובם, העוסקים באירועים או בפרשיות בתולדות העיתונות בארץ ישראל ובישראל, והם בבחינת גריינים להיסטוריונים ולאנשי תקשורת להעמיק בהם חקר. דוגמה בולטת לכך הוא המאמר הנושא את הכותרת "רחוב ללא מוצא", המוקדש לניסיון הכושל של הקמת רשת ארצית של מקומונים, הלא היא רשת רחוב ראשי. ראשון עיתוני הרשת, שהגיעה בשיאה ל-14 מקומונים, הושק באפריל 1983. מאחורי המיזם השאפתני והגדול עמדו אנשי עסקים אמידים, שסברו כי השוק התוסס והפורח של המקומונים הוא מקור לא אכזב לרווחים. אלא שלא היה די בכיסים העמוקים שלהם כדי להתחרות בהצלחה – הן מההיבט התוכני הן מההיבט השיווקי – בשלוש ברונות התקשורת ששלטו בשוק העיתונות: ידיעות אחרונות, מעריב והארץ. פרשת רחוב ראשי ראויה למחקר מקיף, ולו רק כמקרה מבחן של הממשק בין עיתונות ובין כלכלה.

בה במידה ראוי למחקר מקיף גם סיפורו של היומון היום הזה, שראה אור כשלושה חודשים בשנת 1976, ואשר בראשו עמד משה דיין. מי שהיה הדמות העיתונאית המרכזית בעיתון, אלי לנדאו (לימים ראש עיריית הרצליה), טען, שנים אחדות לאחר סגירתו, כי "ניסו להשכיב אותנו עוד לפני שקמנו. היו לחצים לא הוגנים על ההפצה ונותני

המודעות, כולל איומי על בעלי הדוכנים [למכירת עיתונים] (עמ' 110). סיפורו של העיתון מרחיב את יריעת הממשק תקשורת-כלכלה ומוסיף לה גם את הזרוע הפוליטית, שכן משה דיין לא התעניין בעיתונאות ובעיתונות אלא חיפש במה להפצת השקפותיו ועמדותיו הפוליטיות.

הגריין השלישי הוא המאמר המוקדש לתרומתה של העיתונות היהודית בעולם להצלת היישוב היהודי בארץ ישראל בשנת 1917. באביב של אותה שנה פקד המושל התורכי, ג'מאל פחה, על כל תושבי יפו, שתל אביב היתה שכונה מרוחקת שלה, לעזוב אותה, כאשר הייתה הקפדה מיוחדת על מילוי ההוראה לגבי יהודים. בהמשך התכוון ג'מאל פחה לגרש את כל יהודי הארץ. מאמרו של נאור עוסק בתגובת העיתונות היהודית בעולם, ובכך הוא סולל את הדרך למחקר גדול ומקיף על פרשת הגירוש והעיתונות היהודית, ויש לקוות כי יהיו חוקרים שיתמודדו עם משימה זו.

ארבעה מאמרים אחרים הם בבחינת "המנה הראשונה". כל אחד מהם מוקדש לנושא פרטני אחר בתולדות העיתונות, ללא קשר של ממש בין הנושאים. הראשון, שגם פותח את הקובץ, הוא מאמר המוקדש לעיתון היומי הראשון בארץ ישראל ולעורכו. העיתון היה הצבי, שראה אור בספטמבר 1908, והעורך היה אליעזר בן-יהודה, אף שעד מהרה התברר כי העורך האמיתי הוא בנו, איתמר בן-אב"י. מלחמת העולם הראשונה קטעה את פעילות העיתונות העברית בארץ ישראל, וזו חודשה רק אחרי כיבוש הארץ בידי הצבא הבריטי.

שלושת המאמרים האחרים בקטגוריה זו עוסקים במגוון נושאים. האחד, מאמר מרתק על פעילותו של אב"א אחימאיר בעיתונות הפועלית, החושף פרק פחות ידוע בקורותיו. השני, סיפור ההשבתה הגדולה של העיתונות היהודית בארץ ישראל, בחודש נובמבר 1943, בעקבות "פרשת רמת הכובש". הכינוי הוענק לפעולה רחבת היקף של הצבא והמשטרה הבריטיים שפשטו על קיבוץ רמת הכובש בחיפוש אחרי מצבורי נשק בלתי חוקי ובניסיון לאתר עריקים פולנים, שלטענת הבריטים מצאו מקלט בקיבוץ. החיפושים היו אלימים ועשרות מחברי הקיבוץ נעצרו באותו יום. בהחלטה משותפת לכל העיתונים הוחלט להפך את הוראות הצנזורה הבריטית ולפרסם מידע על האירוע. שלטונות המנדט לא הורו על העונש המקובל – במקרה זה הפסקה זמנית לשבוע ימים של הופעת כל עיתון שהפך את הוראות הצנזורה – אלא נקטו ענישה מדורגת ולפיה בכל שבוע ייסגרו שני עיתונים. תגובת כל העיתונים: סגירה עצמית והפסקת הופעתם למשך עשרה ימים עד שהבריטים, כלשונו של נאור, "התקפלו".

המאמר האחרון בתפריט המנה הראשונה מוקדש לשני עיתוני הומור וסאטירה שהופיעו בימי מלחמת העולם השנייה (1939-1945). האחד, עגל הזהב, שהחל להופיע במאי 1939 וחמישה-עשר גיליונות שלו ראו אור, ועורכו היה אריה דיסנצ'יק (לימים עורך מעריב). כמחצית השנה לאחר הפסקת הופעתו של העיתון נולד סיכות (במקור נכתב השם בכתב חסר), שהדמות הבולטת בו היה הפרסומאי והקריקטוריסט יוסף בס.

המנה העיקרית בספר הנוכחי היא סיפורה של התקשורת הישראלית – עיתונות ורדיו – בחמשת העשורים הראשונים של המדינה הצעירה. זו למעשה אסופה של חמישה פרקים נפרדים, שכל אחד מהם נכלל בספר נפרד בסדרה החשובה על עשורים בישראל (העשור הראשון, העשור השני וכו') שיצאה לאור בהוצאת יד בן-צבי בירושלים. ריכוזם תחת קורת גג אחת יוצר רצף היסטורי נגיש ונוח לקריאה ובכך חשיבותו הרבה. זו דוגמה מובהקת לכך שלעתים השלם גדול ושווה יותר מחלקיו.

יחיאל לימור

מגעים עם תקשורת

דוד לויין, זה נוגע בנו: על אמצעי תקשורת מבוססי מגע במאה ה-21, ירושלים: כרמל, 2022, 280 עמ'.

ה"אנגליזציה" של הלימודים האקדמיים, כמו גם הקידום במוסדות להשכלה גבוהה המבוסס, במידה רבה, על פרסומים באנגלית, גורמים לכך שחוקרים ישראלים ממעטים לפרסם בעברית. בכך הם מרחיקים את הקורא הישראלי, ובמיוחד את ציבור תאבי הידע והרחבת האופקים, מנגישות למידע האקדמי. לכן יש לברך על ספר המבקש לפרוס יריעה נרחבת של יחסי הגומלין בין תקשורת, חברה, תרבות וטכנולוגיה ולהנגישה לקוראי העברית. לויין, שהוא מרצה בכיר בבית הספר לתקשורת של המכללה למינהל, לוקח את הקוראים למה שהוא מכנה בשם "מסע אלטרנטיבי" בעולמות תקשורת, כאשר הדיון הוא בטכנולוגיות תקשורת שפעולתן מבוססת מגע. המסע הזה נועד להביא להתגבשותה של מסקנה שאנו, צעירים ומבוגרים כאחד, משתמשים במגע באמצעי התקשורת הוותיקים "כדי לחוות אינטימיות, יציבות ובעלות וכן כדי להבחין בין אמת לשקר ולהתרגש מהמיוחד והחד-פעמי". למעשה מציע לויין נקודת מבט חדשה ומרעננת לגישת השימושים והסיפוקים בחקר התקשורת, לפיה יש לשאול מדוע בני אדם משתמשים באמצעי תקשורת מסוימים, ואילו סיפוקים הם מבקשים לקבל משימושים אלה.

לויין מציין כי בראשית המאה ה-21 החלו להסתמן שתי תופעות. הראשונה היא ההופעה וההצלחה המסחררת של הטלפון החכם (סמארטפון), "שמאפשר לקבץ מכלול עצום של טקסטים בתוך 'קופסת מסרים' ולשלוט בהם באמצעות מגע ישיר במסך". השנייה, העומדת במרכזו של הספר, היא המשך נוכחותם של אמצעי התקשורת הוותיקים בחיי האזרחים במאה הנוכחית. התופעה השנייה, מבהיר לויין, היא שילוב של שני תהליכי משנה: "האטה רבה מהמצופה של המעבר לדיגיטלי, וחזרה מעורכנת למדיה הוותיקים מבוססי המגע במשטח של כל מסך ומסך" (עמ' 12). את תהליך המשנה הראשון מייצגים, בין השאר, השתמרות מעמדם של מסמכים, אף שיש לחלקם חלופה דיגיטלית אפשרית, העלייה בהדפסת ספרי דפוס בסוגות שונות וכישלון הניסיונות להשתמש במוסדות להשכלה גבוהה בטאבלטים ובסמארטפונים כתחליף מוחלט לספרי דפוס ולמחברות. תהליך המשנה השני כרוך בהופעתם המחודשת של הפטיפונים, תקליטי הוויניל ומצלמות הפולארואיד – טכנולוגיות שנכחדו בשלהי המאה הקודמת – כמו גם האלכומים התמונות הדיגיטליים המחליפים חלקית את אלבומי התמונות המסורתיים.

בספר, שנכתב ברוח תיאוריית המזמינות הטכנולוגית (Affordances theory), חמישה פרקים, שכל אחד מהם, המבוסס על ידע נרחב ועדכני, חושף עולם תוכן מרתק. הפרק הראשון, שכותרתו מעידה על תוכנו – "על אוטוריטה ועל אותנטיות: נייר ומוצריו אל תוך המאה ה-21" – עוסק במעמדו של השימוש בנייר בעידן הדיגיטלי. "היות שקיים

תחליף דיגיטלי לכל תוצר נייר בחיינו", מדגיש לוי, "הבחירה להשתמש דווקא בחומר הגלם הוותיק נתפסת כמשמעותית" (עמ' 37). הוא מביא מדבריו של ההיסטוריון החשוב אנתוני גרפטון, שכתב כי מאז שנות השבעים של המאה הקודמת ניבאו רבים שנעבוד במשרדים ללא נייר, אך עד כה כל אמריקני משתמש בממוצע בכ-320 ק"ג נייר לשנה, "ובני אדם מוסיפים לראות במשטח הלכן את אחד הדברים הבנאליים והיום-יומיים ביותר שקיימים בחייהם" (עמ' 44). המסקנה המרתקת בפרק זה – שראוי לשלבו, יחד עם חלקים נוספים בספר, בביבליוגרפיה של כל קורס העוסק בתולדות המדיה – היא חדה וברורה: העולם הדיגיטלי לא הצליח ליצור תחליף ראוי ליציבות שמסמן הנייר. הפרק השני – "הישרדות למרות הכל: על עיתונים ועל ספרים" – מתמודד, בין השאר, עם השאלה המרתקת מדוע ספרים ועיתונים מודפסים מסרבים להיעלם, למרות התחזיות מימים עברו שאמצעי תקשורת אלה ייעלמו מהעולם. אמנם תפוצת "הספרות האפורה" (מדריכים, ספרי מידע טכני, אנציקלופדיות וכדומה) נשחקה מאוד בגלל החלופה המקוונת, אך הספרים לא מתו – וכמוהם העיתונים. אחד ההסברים שמציע לוי לשרידותם של הספרים: "בני אדם יכולים לחוש בעלות עליהם, להעבירם זה לזה או למוכרם מחדש. מובחנותם של הספרים זה מזה מאפשרת גם הנאה מצורתם ומכריכתם של כל אחד מהם" (עמ' 38).

הפרק השלישי – "ילדים דיגיטלים עם ספרים וקלסרים" – עוסק, בין השאר, בקשייו של מוסד החינוך להתמודד עם החידושים הטכנולוגיים ולהטמיעם במערכות החינוך וההשכלה. הדברים אמורים במיוחד לגבי "ילדים דיגיטלים", כינוי שדבק באלה שנולדו למן שנות השמונים של המאה הקודמת, שהתרבות הדיגיטלית היא חלק בלתי נפקד מחייהם מיום היוולדם. הפרק הרביעי – "על המדף ועל השולחן הביתי: תצלומים ותקליטים" – שופך, בין השאר, אור על תפקידם של אלבומי התצלומים הדיגיטליים, כמו גם על התחייה של תקליטי הוויניל.

הפרק החמישי – "לגעת במסך: הספק ויעילות עם זרזף פוסט-דיגיטלי" – מתמקד בטלפון החכם (סמארטפון) שעיקר תפקודו הוא כקופסת מסרים שהכול נמצא בתוכה: ספרים, עיתונים, תצלומים, צלילים ומסמכים. זאת בשונה מהטלפון הסלולרי בן הדור הראשון, שתכליתו הייתה לשמש כאמצעי תקשורת אישי בלבד.

ספרו של לוי הוא תרומה חשובה למדף התקשורת בארון הספרים של כולנו. הוא מיועד לא רק לסטודנטים לתקשורת, אלא לכל צרכן תקשורת תאב דעת, המבקש להבין את תפקידם של אמצעי תקשורת ההמונים בחברה המודרנית ואת שילובם במרקם החברתי והתרבותי.

במבוא לספר כותב לוי כי מטרתו לעורר מודעות לתופעות שונות "ולהעשיר את השיח על טכנולוגיות בחיינו". מבחינת הקוראים הספר ומחברו השיגו את מטרתם – ובהצלחה רבה.

יחיאל לימור

אירועי 1936-1939 בראי העיתונות העברית

רחל הרט, האינתיפאדה של טרום-המדינה, 1936-1939, תל אביב: רסלינג, 2023, 495 עמ'.

רבות נכתב על האירוע שנהוג היה לכנותו בשיח הציבורי ובמחקר בעברית "מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט", וכיום שמו המוסכם הוא "המרד הערבי". והנה עתה, בספר שראה אור בשנת 2023, הוא זכה לשם חדש: האינתיפאדה של טרום-המדינה. המחברת, רחל הרט, מכירה את שפע הציבורים שנכתבו על השנים הללו בארץ ישראל, ומציגה מחקר שיחודי במתודולוגיה שלו, "המבוססת בעיקרה על עיתונות מהתקופה הנסקרת ומארכיונים, לצד סקירה מועטה של חומר ספרותי" (עמ' 9). היא שמה לה למטרה לחקור את העיתונות העברית בשנים 1936-1939 ובאמצעותה לתאר את מה שהיה. באופן זה הספר ננסמך על המחקר הקיים מוסיף עוד זווית הסתכלות, ובכך מעשיר את השיח האקדמי והציבורי על השנים 1936-1939 בארץ ישראל/פלסטין.

למרבה הצער, עניינים טכניים (כביכול?) מקשים על הקורא המתעניין. בספר לא מוצגת רשימת המקורות שעליהם נסמכה הכותבת (הם מופיעים רק בהערות השוליים, 1,694 במספר); לא אחת שם העיתון המצוטט אינו מצוין בטקסט אלא רק בהערות השוליים; ואין בו מפתח שמות ועניינים. מה שמקל במעט בהתגברות על משוכות אלה הוא תוכן העניינים המפורט (ובו שמותיהם של 35 פרקים נושאים), שבעזרתו אפשר לנווט בין נושאי הספר ובהם "יחסי יהודים וערבים בעת המאורעות"; "יפו כמוקד של הפרות סדר"; "נמל יפו"; "נמל תל אביב"; "תגובות העיתונות הערבית להקמת נמל תל אביב"; "הנשים הערביות בעיתונות"; "קריאות לעזרה"; "הטרור בחברה הערבית"; "תגובת העיתונות הערבית לכנופיות" ועוד פרקים שאליהם אתייחס בהמשך הדברים. בעת הקריאה בספר עולות כמה וכמה שאלות של מינוח. ראשית – שמו, והבחירה במילה "אינתיפאדה" להגדרת האירועים שהתרחשו בארץ בשנים 1936-1939. ביישוב היהודי כונו האירועים האלימים שהתרחשו בשנים אלה, בדרך כלל, "מאורעות" (וכך נוספו "מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט" לשרשרת המאורעות שחוליותיה הקודמות היו מאורעות תרפ"א ומאורעות תרפ"ט). אולם בהתבטאויות שלא נועדו למעגל הרחב נעשה שימוש במונחים אחרים, כמו למשל "מרד" ו"התקוממות". הערבים כינו את האירועים תחילה "אעמאל שְׁעֵב" (פרעות) ולאחר מכן "ת'וֹרָה" (מרידה). עם הזמן השתרש מונח זה וכך גם בהיסטוריוגרפיה הכתובה עברית החליף המושג "המרד הערבי" את "המאורעות". גם הבריטים התלבטו בעניין המינוח, ובדו"ח פיל שנכתב בעקבות השלב הראשון של האירועים הם כונו "מהומות" (disturbances), אך בהמשך נכתב ש"המלה 'מהומות' מקנה רושם מטעה על מה שקרה. היה זה מרד גלוי [open rebellion] של ערביי פלשתינה (א"י) [---] נגד השלטון המנדטורי הבריטי". האסוציאציה של מחברת הספר, שעברה

על חומרים רבים ומגוונים בשאיפה להציג את האירועים כפי שהשתקפו בעיתונות ובמטרה שהקורא ישפוט בעצמו את האירועים שהתרחשו ביפו ובתל אביב בין השנים 1936-1939, הייתה של אינתיפאדה (עמ' 11). היא מסבירה שאין בדעתה להשוות את אירועי האינתיפאדה למאורעות 1936-1939, "אלא להדגיש שהאירועים האלימים שתוארו אז בעיתונות דומים באופיים לתקופת האינתיפאדה שידעה מדינת ישראל" (עמ' 14). אולם השימוש במילה זו בהקשר של שנות השלושים של המאה העשרים לוקה בסוג של אנכרוניזם, בהעניקו לאירועי עבר שם של אירועים מן ההווה או מן העבר הקרוב. אין הסכמה באשר למידת היכולת, אם בכלל, ללמוד מאירועי העבר על המתרחש בהווה ואף מתברר שאירועי ההווה מאפשרים התבוננות נוספת ושונה באירועי העבר, אך יש לעשות זאת בזהירות, וככל השוואה יש לתת את הדעת גם לשונה ולא רק לדומה.

ואכן, השימוש במילה אינתיפאדה מעלה מייד רצון להשוות בין אירועי שנות השלושים לאירועים של שלהי שנות השמונים וראשית התשעים של המאה העשרים ולא להשוות את ראשית המאה העשרים ואחת. אולם קריאת הספר אחרי 7 באוקטובר 2023 מעוררת מערכת נוספת של אסוציאציות והשוואות. למשל: חג שמחת תורה "עבר השנה [1936] בשמחה עצורה. בתי הכנסת היו מלאים מתפללים והשמחה אם כי הייתה מלאה הורגש בה אבל ימי המאורעות. גם בבתי הקפה היו בקורים רבים אולם לא היו ריקודי רחוב כבשנים עברו" (עמ' 127). ואולי זה בעיני המתבוננת (הקוראת, במקרה זה)? כל כך סקרן אותי הסיקור הזה, ופניתי להערת שוליים 500 ונדהמתי לראות שההפניה היא לעיתון דבר מתאריך 14 באוגוסט 1936, שהוא כ"ו באב תרצ"ו. הייתכן? והרי חג שמחת תורה בשנת תרצ"ז חל ב-8 באוקטובר 1936.

עוד ועוד השוואות עולות מעצמן תוך כדי קריאה. מתברר שהעיתונות העברית נתנה דעתה לסבל של השכנים/אויבים. מצבם של ערביי יפו היה כבי רע, כותבת הרט, ובעיצומו של השלב הראשון של המרד הערבי (31.5.1936) נכתב בדבר, ש"יש הרבה רעבים בעיר [יפו], לסבלי הנמל התקיפים נותנת ועדת השביתה תמיכה הגונה [...] אולם בדלת העם יש רבים שאינם מקבלים די צרכם והם סובלים. צעירים שבהם יוצאים לחבורות המזוינות להרים" (עמ' 249). בהמשך מוקדש פרק שלם (עמ' 291-283) לפליטים הערבים.

הרט בחרה לעסוק באזור יפו-תל אביב (אף כי הדיון אינו עוסק רק בהן), ואם באסוציאציות עסקינן, הרי שמו של פרק 11, "תל אביב – אי של שפיות", מהדהד כמושה מוכר לקוראים ב-2024. גם הדיון בפרק 22, "הפליטים היהודים והתמודדות היישוב איתם" (עמ' 282-259) אינו זר להם. "יותר מ-10,000 נפש נעקרו במשך 24 שעות ממקומות מגוריהם הקבועים מתוך שכוונתיה של יפו, ובבת אחת נסתמו מקורות הפרנסה שלהם ועל הציבור התל-אביבי נפל התפקיד הקשה של טיפול בהמוני הפליטים האלה" (עמ' 259). הפרק הזה הוא מהמרתקים שבפרקי הספר, ושופך אור על כוחו של היישוב כחברה וולונטרית עם רמת סולידריות ועזרה הדדית גבוהות. כשמדובר בדיון הזה על פנייה

לממשלה, הרי אלה שלטונות המנדט הבריטי, וחובבי ההשוואה יבחינו בין המצב אז, שבו לא הייתה מדינה, ובין 7 באוקטובר 2023 ואף לאחרי, כאשר המדינה לא הייתה. אחת ממעלות הספר היא הצגת עמדות שהתפרסמו בעיתונות הערבית ותיוכך לקוראי עברית על ידי העיתונים העבריים. המחברת מודעת למגבלות התיווך ומסייגת, בצדק, את דבריה כך: "העיתונות הערבית כפי שצוטטה בעיתונות העברית" (עמ' 426). נוסף על כך יש בספר דיון מעניין בתת הפרק "העיתונות העברית והערבית" (עמ' 185-200) בפרק 15, "העיתונות", המאפשר הצצה אל מה שנכתב בעיתונות הערבית בתקופת המרד הערבי.

הספר עב הכרס חורג ממסגרת הנושאים שהוגדרו במבוא, והעיסוק בנושאים שמחוץ להגדרת המטרה הוא לא אחת בבחינת "עושר השמור לבעליו לרעתו", והמסקנות הגורפות יותר המוצגות בו אינן מבוססות דיין, ולעיתים אף מוטעות או נתונות לוויכוח. לשם דוגמה אביא את הערכת המחברת שהמרד הערבי היה כישלון. "שלוש שנות מאורעות הדמים הסתיימו בלי הישגים מידיים לערבים. [...] הממשלה לא נענתה לאף אחת משלוש התביעות שהנהגה הערבית הציבה כמטרות העיקריות של השביתה והמרד המזוין" (עמ' 20). ועוד: "הערבים לא השיגו את התוצאות הרצויות להם, כמו פגיעה בהמשך העלייה, אי מכירת קרקעות והתיישבות יהודית" (עמ' 427). בקוראי זאת שפשתי את עיניי. האומנם? הרי ב־17 במאי 1939 פרסמה בריטניה את "הספר הלבן של מקדונלד", שקבע כי בתוך עשר שנים תקום מדינה עצמאית בכל שטחה של ארץ ישראל, ובה רוב ערבי; הגביל את העלייה היהודית בחמש השנים הבאות ל־75,000, ולאחר מכן לא תותר כל הגירה יהודית נוספת ללא הסכמת ערביי ארץ ישראל; וקבע שברוב שטחה של הארץ תיאסר כלייל או תוגבל במידה רבה רכישת אדמות בידי יהודים (עניין שיושם בחוק הקרקעות ב־1940). במחקר מקובלת ההגדרה של תוצאות המרד הערבי כתבוסה צבאית, שבירת המנהיגות המקומית והעברת גורלם של הערבים הפלסטינים לידי המדינות הערביות לצד ניצחון מדיני מוחמץ.

הספר הוא אוצר בלום של מידע ופרשנות על השתקפות אירועי השנים 1936-1939 בארץ ישראל בראי העיתונות העברית. הוא מגיש לקורא מצע רחב שמעשיר את ידיעותיו, אולם השימוש בו כבסיס או כלי עזר, לעבודות חקר נוספות בתולדות התקופה בכלל ובתולדות העיתונות העברית בפרט חייב להיעשות בזהירות, תוך בחינת הדיקו העובדתית ושימוש הפעלת כלי ביקורת ביחס לפרשנויות.

אביבה חלמיש

ילדת מנדט: סיפור אישי שנשמע כמו אגדה לאומית

על ספרה של נורית גוברין, **ילדת מנדט: זיכרונות מדור לדור**, רמת גן: הוצאת חדרים, 2024, 270 עמ'.

היסטוריה מפוארת על כתפיה של ילדה אחת, ילדת מנדט. החוקרת החשובה קמה לגלות לנו מה רב כישרונה כמספרת קולחת, מתעדת נאמנה של תקופה ושל חיים מלאי אתגרים ומשימות.

המיוחד בכל הסיפור הזה – שהוא נקרא כמו סיפור. אנו נסחפים אחר ילדותה, נעוריה וחייה וקוראים הכול בנשימה עצורה. מעבר לזאת אנו נוכחים לדעת שיש מכלול, שיש תורת חיים מעבר לכל ההיסטוריה המשפחתית.

כיצד כותבים סיפור חיים?

מלאכה לא קלה ניצבה בפני פרופ' נורית גוברין – מי שהתנסתה בכתיבת ביוגרפיות של סופרים אחרים. סיפור חייה ביקש לקרום עור וגידים – והנה קם לפניו האתגר המורכב ביותר: לכתוב את הביוגרפיה שלה, כיצד עיצבו הזמן והקורות את דרכה, את מסלול כתיבתה, את האני מאמין שלה כחוקרת ספרות. נורית גוברין מביטה לאחור – ויודעת שיש לתת לכל הדרך הארוכה תיעוד, לכל תישכה. מי כמוה יודעת כמה עמל השקיעה בעבודתה לאורך שנים כדי לתת ביטוי לסופרים ידועים ונשכחים כאחד.

פרט מצטרף לפרט – היא יודעת לשזור חוט לחוט

הקריאה בדפי העדות קולחת ואנו חשים לאורך הדרך: נורית גוברין מוכיחה לנו, בספרה המרתק, שעיקר העיקרים אינו השזירה הכרונולוגית של האירועים. מפרק לפרק אנו חשים שלתיעוד ההיסטורי הזה יש מסר אידיאי, תוכן רוחני: קריאת כיוון לדור ששכה מושגים כמו חזון וייעוד ומסירות למורשת. נורית גוברין מלמדת אותנו שיעור בהבנת השנים שחלפו. הרי לנו תיעוד של הנחלת רעיונות שמעבר לדברי הימים.

הספרות היא הלב, לב ההיסטוריה

האור שהבהב הופך לזרקור של תקופה: הלב מבין, זה היה דור אחר, והשם ילדת מנדט לוקח אותנו לימים אחרים, המכלול מעניק לנו פרספקטיבה. ממבט ראשון לפנינו אוסף של פרקי חיים, שבדי זיכרון, תיעוד היסטורי – ובכל אלה יש להאיר לנו כמה דברי הימים כה שונים בכיוון הרוחני שלהם. בין השורות מחלחל הלך רוח של תקופה; לא ההיסטוריה היא העיקר כאן, ההיאחזות בספרות ובמילה יש בכוחן לנהל דיאלוג עם דורות.

נורית מלמדת אותנו מה היא מצוות כיבוד אב ואם. המורשת שהנחילו לה הוריה מטפטפת טיפין טיפין.

אם תקראו למשל את סיפורה של האם, צביה, תחושו את פעמי ההיסטוריה. הביוגרפיה חושפת לפנינו את הגוונים השונים במעבר בין גולה לגאולה. כל פרט קטן מלמד על התקופה: אמה של נורית, צביה, לומדת בגן הילדים העברי הראשון בלודז', ומה פלא שנורית לא שוכחת לציין שהגננת היא אחותו של יצחק קצנלסון, שכתב את הקינה הגדולה "על העם היהודי שנהרג" (עמוד 25). ההיסטוריה הפנימית נבנית מרמזים קטנים. הוריה של צביה האם היו שייכים לאותה אינטליגנציה בגולה שראתה צעד אחד קדימה – הם שלחו את הבנות שתלמדנה עברית – ולאחר שבע שנות תיכון, הנערה נשלחה ללמוד באורט שיעורי תפירה, "כהכנה מקצועית לקראת העלייה לארץ".

לכאורה הביוגרפיה מעלה פכים קטנים כאלה בין השיטין של ימי התבגרות – אך הפרטים הקטנים מצטרפים לאגדה גדולה. זו דרכה של נורית גוברין המבקרת להעניק לנו תיעוד פואטי ספרותי. לפנינו סודה של ההיסטוריה הכתובה, הספרותית. מפרק לפרק, מזיכרון לזיכרון אנו מקבלים מנות מעודנות של לקחים, של מוסר השכל, של מוטו לחיים – והכול עולה מן הדברים הנראים טריוויאליים; אלוהים נמצא בסיפורים הקטנים. אתם קוראים שביבי זיכרונות ומבינים בהדרגה כיצד הכותבת נשאבת לעולם הספרות, כיצד היא מקבלת עליה אותו כבוד לעולם המילים. נביא כדוגמה פכים קטנים נוספים: המשפחה שלה גרה בדירה קטנה עם דייר משנה, ולמרות הכול לאביה יש חדר "בו שכנה כבוד הספרייה הענקית שלו" (עמוד 39). המשוכה לעולם הזה מקבלת חיזוק מדף לדף. סיפורים קטנים מלמדים אותנו אילו סודות למדה הבת מאביה. אנו למדים שהאב הפעלתן ידע לשתף את בתו באיסוף פתגמים, כאשר חיבר מילון לניבים וצירופי לשון. אל תשכחו, אביה ישראל כהן היה עמוד תווך של העיתונות העברית, דמות מפתח בדור המייסדים של כתבי העת הספרותיים. מניות יסוד יש לאביה – כמי שהיה בסוד הקמת העיתונות הספרותית העברית – בגילוי סופרות וסופרים חדשים, בטיפוח יוצרות ויוצרים. לעיתונות העברית היה מקום מרכזי בביטוי פניה של החברה באותם ימים. העיתונות העברית עשתה רבות בכוחה לבטא מציאות וגם לעצב מציאות.

מעמוד 62 ואילך אנו נחשפים לדמויות מכוננות שעלו ופרחו מבין דפי העיתונות העברית. נורית גוברין יודעת לספר על הסופרים שלמדה להכיר מאותם כתבי עת, מן הפגישות הספרותיות שנערכו בביתם – ואנו נחשפים לדמויות שהפכו למיתוסים ברבות הימים: זלמן ארן, יונה כסה, יצחק לופבן, אברהם קריב, דב סדן ועוד. לכאורה שמות לא מוכרים היום, ולכן חשוב לקרוא את ספרה של גוברין. שמותיהם של הסופרים והפובליציסטים היו אבני יסוד בתחייתה של החברה החדשה שנוצרה בארץ ישראל. השם יצחק לופבן נשמע לנו כשם נשכח, אבל מי שעקב אחר לידת העיתונות העברית והעיתונות התקופתית לא יכול היה לפסוח על הפועל הצעיר בעריכת לופבן. כרמות

מכוננת ידע לופבן להשאיר חותם ואת תפקידו כעורך בשבועון הפועל הצעיר של מפא"י העביר לישראל כהן, אביה של נורית.

מרתק לקרוא על התפתחות העיתונות העברית דרך הביוגרפיה של ישראל כהן, אנו אכן עוברים בתוך רכבת דוהרת, מקרון לקרון. אנו לומדים על הפועל הצעיר ורואים בו כתב עת מכונן. אין ספק, הפרק של נורית גוברין, "אבא עורך", הוא זרקור על התפתחות העיתונות העברית. אנו מרותקים לעבודתו בהפועל הצעיר – תחילה כעוזרו של העורך לופבן – ולאחר פטירתו כעורך השבועון במשך 22 שנה, עד צאתו לגמלאות.

כותבת נורית: "מציאות זו של אבא עורך שבועון, המתמיד להופיע בכל שבוע, רק כשהעורך, כלומר אבי, נסע פעם בשנה בקיץ לבית הבראה, – – היה מופיע גיליון כפול, כפיצוי על כך שהשבועון לא הופיע בשבוע שקדם לו" (עמוד 35).

פרק זה שובה את הלב ואנו עדים להצצה של גוברין בעיצוב עיתונות: הנסיעה עם אבא לבית הדפוס כדי לעשות הגהות אחרונות. האם פלא שאהבת המילה המודפסת, הגלופה הרוטטת של העיתון? האם פלא שכל אלה נשארו טבועים בנשמתה של החוקרת והמבקרת?

לחיות את הספרות ולכתוב מתוך ההיסטוריה

זה היה בית שכולו ספרים. בית של תיעוד ויצירה, דפים מודפסים. עיתונות רצה עם הזמן, ספרות דוהרת אחר היישוב בחבלי ההקמה שלו. כמבקרת ספרות מיומנת גוברין מיטיבה להכיר את הספרות העברית לפני ולפנים. לגור בבית שכולו ספרות עברית – זה חלק מסוד הכתיבה של הביוגרפיה הזאת. לגור בבית כה עשיר בחיי ספרות ובאלפי ספרים – חוויה זו עיצבה את חייה של גיבורת הספר. אל נשכח, זו תקופה שבה עולה קרנם של הסופרים שהחלו את המהלך של תחיית הספרות העברית. יש כמובן ספריות שבהן שואלת נורית ספרים – אבל יש לה יתרון גדול: "הספרייה הפרטית העשירה שהייתה בביתנו, ובה כתביהם של אברהם מאפו, מנדלי, ברדיצ'בסקי, ביאליק, ש' בן ציון, י"ל פרץ, שלום עליכם, דבורה בארון, י"ד ברקוביץ – ועוד הרבה מאד, קראתי את כולם בשקיקה שוב ושוב ועולמם היה עולמי, ללא חציצה" (עמוד 107).

סיפורה של נורית גוברין מלמד אותנו עד כמה קדם לכל המעשים של חבלי הציונות גל של אנשי ספר וחולמי חלום עבריים, שהכשירו את הקרקע למדינה החדשה. ילדת המנדט – חייתה את התהפוכות של אותם ימים של ראשית היישוב – והרעיונות החדשים הפכו אותה לחוקרת ספרות, שהכילה בחובה בכל רגע את כל נפלאות ההיסטוריה היהודית והמפעל הציוני שהיה בעיצומו.

הבת אכן הלכה בעקבות אביה – היא למדה שניחוח של תקופה משתמר בתוך דפי הספרים והעיתונים שיצאו לאור ופורסמה באותה תקופה. טוב שנורית גוברין התעקשה לתעד תקופה זו, שכן אנו למדים על ההתחלות השונות בעיתונות העברית דרך פרקי חייה וסיפורו של אביה. אנו למדים בין השיטין כמה היה הפועל הצעיר חלוץ ומעצב דרך.

מקומו של האב כחלק מן הפרק על ייסוד כתבי העת הספרותיים מלמד רבות על דרכה של העיתונות העברית, על הקשר האמיץ לתנועת התחייה העברית. אנשי העיתונות היקרים אכן היו בגדר חלוצים וחולמים, וכולנו התברכנו בכוחה של גוברין לחקור זאת בספרים שייחדה לנושא זה.

היסטוריה עד כדי דמעות

נורית חושפת בפנינו שנפשה שאבה עוז ותעצומות גם מספרים מתורגמים שנטעו בה אותה אהבה לעם שלה, לאותם ספרים לדוגמה של הסופר אדמונד דה אמיצ'יס – ובעקבותיהם הסדרה זיכרונות לבית דוד. ספרות ומחקר ספרות אכן אינם צומחים בחלל ריק, וקראו נא בהתרגשות את הווידוי שובה הלב של נורית גוברין: "הסיפורים [...] הביאו אותי להזדהות עד כדי דמעות עם גורל עמי וצרותיו. למדתי ממנה על ההיסטוריה היהודית לא פחות – ואולי יותר – מאשר בשיעורי ההיסטוריה" (עמוד 109).

אכן ביוגרפיה מיוחדת מאוד. הדפים חושפים צופן נפשי של ילדה למודת היסטוריה, ילדת מנדט ותקומה כאחת: "את כל הקלאסיקה של תיאורי העיירה היהודית בספרות העברית קראתי בבית אבי, והווי זה נעשה חלק מהווייתי התל אביבית, ללא מחיצות" (שם). סיפור חייה הופך להיות סיפור של חלוצה רוחנית, גיבורה שצמחה מנפלאות התקופה שחלפה. אנו מתבשמים מן התיאורים, תיאור הילדות, הנעורים, הטירונות, העבודה החקלאית בקיבוץ – כל אלה נפרשים כחוליות בסיפור של מאבק, של עיצוב זהות. לרגעים נזכרתי בשירה של פניה ברגשטיין "לְצוֹ שְׁמַעְתִּי וְאֵלֶךְ". הדור הזה של מובילי החזון הציוני, האבות וילדיהם – מחזיר אותי לשורה מתוך אותו שיר של פניה ברגשטיין: "לא ראשונים אנו ולא אחרונים". הפכים הקטנים בספרה של נורית גוברין מלמד אותנו כיצד קם עם מאפילת הגלות – ופורץ דרכים לגאול את ארצו, את ביתו, את תרבותו, את שפתו. עולם הספר והמילים הם קומנדו רוחני שהיטיב לסלול את המהפכה הגדולה. הניגונים שהוריה של נורית שתלו בה היו ליצירות מופת. הקסם באותו שיר, "ניגונים" של פניה, כמו קורם עור וגידים בסיפור חייה של נורית גוברין: "גרעינים גרעינים נִשְׂאָם לבכי – עתה הם עולים וצומחים".

ביוגרפיה מרתקת ממש כאגדה קסומה

הקוראים שבים לתקופה אחרת, לאומץ לב של דור נשגב, והמאבק במשברים הוא רק סמל לכל המאבק הציוני, של החלוציות שעוררה לכבות. לתוך התפארת של הדור הזה נמשך סיפור אהבה אישי – סיפור של שלמה ונורית, שנרקם בתוך עולם של טבע ושדות בקיבוץ, ליד בריכות הדגים. לפנינו אהבה שנקראת כאגדה קסומה. חבלי האהבה כמו נטוים כפקעת של הסיפור הגדול, סיפור התקומה כולו (עמוד 239).

פרקי הזיכרונות המספרים על רעיית הצאן, ההישארות במרעה גם בקור וגם בגשם – הרי לנו היסטוריה של ראשית הציונית ביישוב שקם להניח יסודות של אומה. הנה ימי

הזוהר של היישוב, ההוד של עבודת האדמה, החיים החלוציים במעיין ברוך, המקלחת במים קרים, התהלוכה החקלאית בחג השבועות.

הספר הזה מלא בסיפורי ציונות מרתקים, שנשכחו מן המנגינה שלנו. יש זיכרונות שיש בהם ביטויים ומובנים נסתרים שאולי שכחנו – אבל הנה ההיסטוריה לא שוכחת. לאורך הספר שבים דברים שהנחילו לה, פתגמים של בני הדור הקודם, וההיסטוריה הספרותית הזו מקבלת צבע אחר בעקבות אותן תובנות, אותם משפטי חוכמה. זה אכן שיטוט מופלא במנהרת הזמן. כילדת מנרט היא יודעת להנחיל לנו מה היה בדור שעיצב אותה – ואפשר לחוש: בחלוף שנים, מבינה הכותבת שיש בתיעוד שלה הצבת יד לעולם שחלף.

האדם אינו אלא תבנית נוף הולדתו

נורית גוברין חושפת לפנינו את תבנית נוף הולדתה, את מקומה המרכזי של המשפחה, של הצופן האידיאי הישן שדבק בהיסטוריה שלה. אנו מקבלים הארה מיוחדת על מטבעות לשון של התקופה ההיא, על משחקי ילדות, מאכלים שונים, יסודות החיים של אז. הסיפור שלה מעיד על תחנות וציוני דרך בהתגבשותה הרוחנית.

אל נשכח, כל זה לוקח אותנו לאותה תפיסה שמצאנו אצל ביאליק בדבר "מראות השתייה" של הילדות, סיפורי המקום והזמן, החוויה הארצישראלית שמחלחלת לעומק כתיבתה. אפשר לחוש זאת בדרך שבה היא חושפת את עולמו הרוחני של האב ישראל כהן. ניכרת "בגדול" המסירות שלה להבין את מפעלו הספרותי: "למדתי להעריך את מחשבתו המקורית ואת סגנונו העברי המופתי" (עמוד 44).

נורית הפליאה לספר לנו את סיפורה של הספרות העברית, ומי שקרא את סדרת ספריה קריאת הדורות – ומדובר בשמונה כרכים מרתקים – למד משהו על הדור שחלף. גם נורית, בבואה לספר את סיפור חייה – מבטאת הלך נפש של תקופה גדולה. הנה לפנינו נורית גוברין. היא מספרת לנו סיפור של יחיד וכלל, סיפור חיים: הקליידוסקופ המשפחתי נחשף בין השיטין: סיפורי חיים של אחרים, מצבים שונים, תקופות שונות, משברי חיים. אין היא צריכה להרחיק לכת, היא מבינה תוך כדי כתיבה שעלילת חייה וסיפור זמנם ומקומם – כל אלה רוקמים את מארגי הדור כולו, את המובן הפנימי של דברי הימים – הן המעשים, הן הרוח, הן הרעיונות – ילדת המנרט אוזנת במשקפת הפלאים ואנו רואים דרכה עולם שלם, זמן ומקום שהיו והנה קמו לתחייה. העדשה הספרותית רואה את הכול.

הרצל ובלפור חקק

נורית גוברין, צילם יאיר בן-חיים